

О.А. Житков
Кіровоградський державний
педагогічний університет ім. В. Винниченка,
кафедра історії України

ПОЛІТИКА ВКП(б)—КП(б)У ЩОДО СЕЛЯНСТВА (1928—1929 рр.)

© Житков О.А., 2003

Розглянуто зміст репресивної політики ВКП(б)—КП(б)У щодо селянства, наведено приклади опору населення УСРР насильницькій колективізації у 1928—1929 рр.

Після захоплення у 1917 році влади більшовицька партія переглянула свою політичну лінію щодо багатомільйонного селянства, яке становило більшість населення колишньої імперії. Надії на швидку світову революцію не виправдалися. Лідер більшовиків В. Ленін у низці своїх праць, написаних в 1921—1923 рр., протиставляв “революційний підхід” до вирішення суто економічних проблем за доби воєнного комунізму “реформістському” методу доби нової економічної політики. У виступі на X з’їзді РКП(б) в березні 1921 р. він зауважував, що лише згода із селянством може врятувати соціалістичну революцію в Росії, оскільки революція не настала в інших країнах. У пізніших працях Ленін окреслює ідеї побудови соціалізму в окремо взятій країні, наголошуючи на “культурницькій”, мирній роботі більшовиків серед населення протягом тривалого часу або, навіть, цілої історичної епохи.

Проте вже в середині 1920-х років економічна та політична криза примусили більшовиків поставити на порядок дня питання про індустріалізацію промисловості в СРСР. Ідея індустріалізації заклала наріжний камінь до будівлі загального плану побудови соціалізму в окремо взятій країні — Радянському Союзі, стала “альфою і омегою” більшовицьких реформ 20-х - 30-х років.

Важливо зауважити, що єдиного підходу до розуміння суті індустріалізації, стратегії і тактики її здійснення у вищому партійному керівництві не існувало. Тому концепція індустріалізації одразу визначилася як центр ідейного протистояння та боротьби за владу, спочатку між троцькістами та поміркованими, а згодом — між групою М. Бухаріна і прибічниками Й. Сталіна.

Ліквідувавши у 1927 р. опозицію, Л. Троцького, який обстоював ідею надшвидких темпів індустріалізації за рахунок селянства, сам Сталін розпочинає підготовку до ліквідації елементів нової економічної політики в місті і селі.

Загалом проблеми становлення сталінізму висвітлювалися в монографіях зарубіжних істориків Е. Карра, Р. Такера, Г. Костюка, а також в дослідженнях вітчизняних вчених С. Кульчицького, Ю. Шаповала, Г. Касьянова, В. Даниленка, опублікованих на початку 90-х років [3]. Приділяючи головну увагу розкриттю генетичних засад сталінської диктатури, реалізації у повсякденному житті насильницької політики та її наслідків, дослідники розглядали соціальну спрямованість дій центральних і місцевих партійних структур і органів радянської влади. На нашу думку, саме означений аспект проблеми є найменш дослідженим. Ця публікація є однією із спроб дослідити політику ВКП(б)—КП(б)У щодо селянства напередодні проголошення курсу більшовиків на суцільну колективізацію.

Як відомо, у грудні 1927 року XV з’їзд ВКП(б) прийняв резолюцію “Про роботу на селі”, яка визначила курс на колективізацію. У ній оцінювалися зміни, що відбулися на селі за останні роки перед з’їздом. Зокрема, в документі зазначалося, що диктатура

пролетаріату, встановлена в СРСР, докорінно змінила умови розвитку сільського господарства, створила принципово новий тип аграрних відносин. Провідним началом прогресивного поступу сільгоспвиробництва, як і всієї економіки визнавався розвиток важкої індустрії.

Панівна роль у встановленні партнерських відносин між пролетаріатом і всім селянством відводилася споживчій і промисловій кооперації. “Кооперація дрібних виробників, яка в умовах капіталізму складає частку капіталістичних господарчих структур, при соціалізмі перетворюється на зв’язуючий механізм, що допомагає соціалістичній індустрії вести за собою простих товаровиробників” — зазначалося у матеріалах з’їзду (тут і далі переклад наш. О.Ж.) [10: 350]. Дрібний товаровиробник не тільки отримував шанс самоорганізації через масовий кооперативний рух, т. зв. , “третій шлях розвитку”, а, що не менш важливо, гарантував собі місце у розгорнутому соціалістичному будівництві.

Своєрідність соціальної політики радянської влади на селі, як вказано у вищеназваному документі, “призводить до подальшого зростання середняцького прошарку” [10:353]. Середняк ставав “центральною фігурою землеробства”, ставав за рахунок скорочення бідноти, “яка частково пролетаризувалася, а в більшій мірі переходила до категорії середняків” [Там само]. Тут же наголошувалось на тому факті, що капіталістичним елементам на селі протистояв не тільки батрак, найбідніший селянин, а також середняцькі маси, вся система диктатури пролетаріату.

Значимо важливий для подальшого аналізу ситуації критичний висновок, зроблений на з’їзді, щодо недопущення в практиці місцевих партійних організацій проявів троцькізму в селянському питанні. Саме опозиція, як свідчать наведені в матеріалах XV з’їзду факти, “механічно переносила закономірності розвитку селянського господарства при капіталізмі... на епоху диктатури пролетаріату, поновлюючи тим самим буржуазно-ревізійські теорії про термідоріанське переродження пролетарської держави і перемогу дрібного капіталіста-куркуля і приватного капіталу над великою централізованою машинною індустрією.., яка веде за собою все господарство [Там само, 354].

З практичних завдань, викладених перед місцевими парторганізаціями, найголовніші стосувалися розширення кооперативного руху на селі товаризації сільськогосподарського виробництва, забезпечення умов розвитку індивідуальних господарств тощо.

Отже, аналіз наведених матеріалів свідчить про дотримання політичної лінії ВКП(б) у 1927 р. на поступове вростання дрібної буржуазії, селянства в соціалізм через різні форми кооперації. Очевидно, що основу сільськогосподарського виробництва становили середньопотужні селянські господарства, кількість яких за роки НЕПу зростала.

Перший крок до застосування методів надзвичайщини при виконанні хлібозаготівельних планів Сталін зробив під час інспекційної поїздки до Сибіру. Згодом “уральсько-сибірський” метод хлібозаготівель було поширено на всю країну. Стратегія Сталіна полягала у тому, щоб зробити таку практику звичною і тому поставити своїх опонентів (група Бухаріна) у незручне, не вигідне для боротьби з “перегинами” становище.

Рубежем переходу до практики воєнного комунізму стає липневий пленум ЦК ВКП(б) 1928 року. Зважаючи на те, що індивідуальне господарство залишалося головним постачальником товарного хліба для держави, як першочергове, на пленумі визначалося завдання забезпечення його продуктивності через регульовану цінову політику, розширення контрактації (закупка зерна з поля — О. Ж.), кредитування тощо. Аналіз причин товарної кризи змусив партійне керівництво зробити висновок, що вона спричинилася “через швидке

зростання платоспроможного попиту з боку селянства порівняно з пропозицією промислових товарів,... та підвищення прибутковості села, особливо його заможних і куркульських верств” [12: 394]. Поза всяким сумнівом, зростання майнового статусу середняка і заможного селянина не могло не стривожити сталінське керівництво. Саме тому в резолюції пленуму, поряд із застереженням проти “рецидивів продрозверстки”, що виглядало як ритуальне заклинання перед рішучими діями, констатовалося, що “розвиток соціалістичних форм господарювання на основі НЕПу призводить не до послаблення, а до посилення опору зі сторони капіталістичних елементів” [Там само, 396].

Восени 1928 року, на фоні декларацій про зміцнення політичного союзу з селянством влада переходить до обмеження впливу середнього і заможного селянства у господарчому житті. Посилення адміністративного тиску на селянські маси дають перші “позитивні” результати. У жовтні 1928 р. кількість колективних господарств в Україні зростає до 73 тис. [2:89]. Проте вони залишалися у вказаний час малопотужними з економічного погляду, бідняцько-середняцькими за соціальним складом.

Перехід до політики “військово-феодальної експлуатації селянства” викликав спротив не тільки серед окремих незгодних з групи Бухаріна у вищому партійному керівництві (врешті цілі опозиції збігалися з метою сталінського керівництва), а призвів до масових протестів населення, обурення діями влади навіть серед рядових колгоспників. На селі склалася економічна ситуація за результатами впровадження у життя політики розселянювання “такими “розумними методами”, що все виходить навпаки... біднота сидить без хліба,... місто відчуває потребу у хлібі,... середняк коливається” [1: 273].

Не вдаючись до аналізу розбіжностей і оцінок змісту перехідного періоду групи Сталіна і групи Бухаріна, партійні функціонери на місцях розпочали боротьбу з правим ухилом у ВКП(б)—КП(б)У, який не існував насправді, тобто, ніколи не досягав рівня організованого опору в партійному середовищі. Небезпека позиції Бухаріна та його прибічників вбачалася у відродженні ідеології, котра ніби-то виправдовувала “згортання соціалістичного будівництва, поступки куркульсько-капіталістичній верхівці села” [11: 570].

З другої половини 1928 року місцеві партійні організації розпочали обговорення “небезпеки правого ухилу в КП(б)У”, вивчення помилок Бухаріна в системі партосвіти тощо. Зокрема цій темі було присвячено роботу другого та третього пленумів Єлисаветградського окружного та тринадцятої окружної партконференції комуністів м. Єлисаветграда (з 1934 р. і до сьогодні м. Кіровоград). Більшість резолюцій партзібрань категорично засуджувала намагання правої опозиції “ревізувати рішення XV з’їзду партії” [4: 23].

Разом з тим обговорення зазначеної тематики спричинило на місцях безліч суперечливих запитань, сумнівів щодо правильності політичної лінії центру. Незважаючи на те, що в роботі різного рівня гуртків, зібрань, де вивчалася і засуджувалася діяльність правої опозиції, взяло участь 90 % “селян-активістів” і близько 70 % робітників, нерідко робилися висновки, що партія “проводить лінію троцькізму в індустріалізації”, вимагалася “широкої дискусії щодо політики партії на селі”, визнавалося, що “колгоспи і радгоспи себе не виправдали”, а “класової боротьби в сучасний момент немає” [5:8, 24]. Окремі селяни відкрито виступали проти примусової хлібозаготівельної кампанії. Так, в селі Громоклей, громадянка Свердлово у дебатах по доповіді окружного виконавчого комітету заявила: “партія відмінила надзвичайні заходи щодо хлібозаготівлі. Чому нині вона відбирає останні фунти (хліба О.Ж.) від селян... та надсилає їх у місто?” [6:31].

Документи Кіровоградського обласного державного архіву зберігають також свідчення найгостріших проявів протесту селян. “В селі Водяно-Михалівці, — зазначалося в одній з аналітичних записок, — куркулі намагалися забити активного члена комісії по сприянню хлібозаготівлі під час викривання сховища пшениці та жита” [7:1]. Таких прикладів багато.

Ці та інші випадки були реакцією селянства на методи дій місцевих властей, які вдавалися до репресивних заходів, керуючись настановами на зразок тієї, яку надіслав на адресу сільських парторганізацій секретар Знам'янського окружкому, що на Єлисаветградщині: “Широко розгорніть методи індивідуального терору, нажміть по лінії накладання штрафів на куркулів, спекулянтів, скупщиків” [8: 12].

Політика наступу на заможне селянство в Україні призвела до різкого зменшення “капіталістичних” господарств в період з 1928 по 1929 рр., відповідно з 4 % до 1,4 % [2:89]. Не бажаючи вступати до колгоспів, селяни вирізали худобу, псували реманент. Зокрема до Єлисаветградського райпарткомітету, надійшло повідомлення про зменшення за 1928—1929 рр. корів на 1916 одиниць, поголів'я свиней на 933 одиниці [9: 48].

У 1929—1933 рр. партія більшовиків, здійснюючи суцільну колективізацію індивідуальних господарств, прискореними темпами звела методи насилля над селянством у ранг державної політики. За цей час у Радянському Союзі було створено більше 200 тис. Колгоспів і близько 5 тис. радгоспів. За офіційною статистикою на початок 1933 р. колективні господарства об'єднували понад 60 % селянських господарств з охопленням 70 % посівних площ [13: 290]. Підводячи підсумки виконання першого п'ятирічного плану на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК у січні 1933 р., Й. Сталін змушений був визнати “часткову нерентабельність створених господарств” та застосування насильницьких методів під час проведення колективізації, обтічно охарактеризованих як “деякі захоплення апарату” [Там само, 194].

Політика винищення селянських господарств означала ліквідацію основного зерновиробника в країні. Взимку 1932—1933 рр. велика кількість колективних та індивідуальних господарств залишилися без запасів зерна, посівного матеріалу, фуражу. Примара голодної смерті поселилася в селах та містах України.

Отже, 1928—1929 рр., були поворотними в історії взаємовідносин нової влади з багатомільйонними масами селянства. Згортання елементів НЕПу на селі, означало зміну партійного курсу від політики класового партнерства, до політики класової боротьби держави диктатури пролетаріату з заможними верствами селянства. В Україні знищення основного виробника товарного хліба призвело до голодомору 1933 року.

1. Бухарин Н.И. Выступление на объединенном пленуме ЦК и ЦКК 18 апреля 1929 г. // Бухарин Н.И. Проблемы теории и практики социализма. — М., 1989. — С. 253—308.
2. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20—30-ті роки, — К., 1991.
3. Карр Є. История Советской России. — Т. 1—2. — М., 1991; Такер Р. Сталин. Путь к власти. — М., 1991; Костюк Г. Сталінізм в Україні (генза і наслідки) — К., 1995; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20—30-ті роки. — К., 1991; Шаповал Ю.І. Україна 20—50-х років. Сторінки ненаписаної історії — К., 1993.
4. Кіровоградський обласний державний архів. — Ф. 2, оп.1, спр. 1811, арк.23.
5. Там само. Ф. П-208, оп. 1, спр. 30, арк. 8; Ф.2, оп.1. спр. 1811, арк. 24.
6. Там само. Ф. 2, оп. 1, спр. 1694, арк. 31.
7. Там само. Спр. 1387, арк. 1.
8. Там само. Ф. П-68, оп. 1.спр. 143, арк. 12.
9. Там само. Спр. 229, арк. 48.
10. О работе в деревне. Пятнадцатый съезд ВКП(б). Резолюции и

постановлення съезда // КПСС в резолюциях й рішеннях съездов, конференцій й пленумов ЦК. — Часть 2. — М., 1953. — С.350—368 (далі — КПСС в резолюциях...). 11. Об уклонах от ленинской линии ВКП(б) в связи с воззванием ЦК ВКП(б) и Московской организации. Пленум ЦК КП(б)У, Харьков, 1—5 ноября 1928 г. // Коммунистическая партия Украины в резолюциях й рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК. — К., 1976. — С. 569—585. 12. Политика хлебозаготовок в связи общим хозяйственным положением. Пленум ЦК ВКП(б) 4—12 июля 1928 г. // КПСС в резолюциях... — С. 391—404. 13. Сталін Й. Партія і опозиція. Сталін і XV з'їзд ВКП(б) 2—19 грудня 1927 р. Політичний звіт центрального комітету. // Сталін Й. Твори. — Т. 10. — С. 259—299.

Н.М. Бокій

Кіровоградський державний
педагогічний університет ім. В. Винниченка

ДО ІСТОРІЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (СУЧАСНА КІРОВОГРАДЩИНА)

© Бокій Н.М., 2003

Проаналізовані події, пов'язані з проведенням колективізації в Україні, наслідком якої стали голодомор 30-х років, репресії і утвердження тоталітарного режиму, що призвело до нищення українського села, змін у психології і моралі в суспільстві.

У сенсі соціально-економічного розвитку українського села друга половина 20-х років ХХ ст., незважаючи на значну кількість досліджень, що з'явилися останнім часом і де події розглядаються вже з нових сучасних позицій, продовжує залишатися недостатньо вивченою. Обсяг проблем уявляється невичерпним, матеріал, що став доступним для вивчення — неосяжним. При цьому, якщо загальна ситуація достатньо зрозуміла, то безліч конкретних явищ, регіональний матеріал — сотні тисяч справ у державних сховищах — залишається ледве зачепленим. А інформативність його, різнобічна, несподівана, трагічна, інколи просто важко сприймається здоровим глуздом.

У статті запропоновані матеріали про страшні численними людськими трагедіями і масштабними наслідками події другої половини 20-х — початку 30-х років в Центральній Україні, складовою частиною якої є Кіровоградщина.

Вихід з кризи, в якій опинився Радянський Союз, вбачався його керівникам у надшвидкій індустріалізації, що в той час могло відбутися лише за рахунок інших галузей економіки, насамперед — сільського господарства, здійснення колективізації (а не кооперування, як визначалося на Х партійному з'їзді в 1921 р.).

Про несприйняття селянами (тобто більшістю населення України) планів і задумів радянської влади свідчили і їх опір продрозверстці, і підтримка петлюрівського руху, і тривала боротьба в окремих регіонах навіть після його згасання (знаменитий Холодний Яр) і, нарешті, широкий повстанський рух, що охопив Україну, особливо Правобережжя на початку 20-х років. Про масштаби цього руху може свідчити навіть простий і не повний перелік прізвищ отаманів загонів (“банд”), у складі яких боролися повстанці. Серед них є і відомі імена